

911.3:380.8 (497.113)

Вања Драгићевић*

ТУРИЗАМ КАО ФАКТОР РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ САЛАША – ПРИМЕР ЦВЕТНОГ И МАЈКИНОГ САЛАША НА ПАЛИЋУ

Abstract: Farms are cultural and ambience special feature of pannonian plain and, in the sense of cultural heritage, they are the protective symbol of Northern Bačka. Farm or "salaš" on Serbian language, represents green oasis made of house, farm buildings, sweep and the endless cultivated plain, but also represents the way of living. As a specific creation of folk architecture and as a special ethnographic museum, with preserved old tools, pottery, folk costume and folk customs, usually situated in preserved natural ambience, farms are attractive for tourists. Unfortunately, they have never been used enough in tourist presentation.

The best results in tourist valorization are achieved with farms near towns Subotica and Sombor. These farms require relatively small investments for tourist arrangement and farmers are interested in developing tourism, which can contribute in different ways to revitalization of farms. Farms should create tourist offer, based on unique experience of the plain, authentic ambience, tradition, healthy food. In many European countries, tourism has been recognized as an appropriate tool to revitalize rural areas and to ensure their sustainable development. In this paper, there is going to be presented tourist arrangement and offer of Cvetni salaš (Flowery farm) and Majkin salaš (Grandma's farm), which are situated on Palić, settlement with long tourist tradition.

Key words: farms, tourism, revitalization

Појам и особине салаша

Салаше су специфичне урбанистичке и архитектонске целине, карактеристичне за Панонску низију. То су усамљена станишта на периферним деловима градских и сеоских атара. Салаше не само да су специфичне творевине народног градитељства, већ представљају и посебан начин живота и привређивања. Највише салаша је очувано на простору северне Бачке, те они представљају, у смислу културног наслеђа, њен заштитни знак.

Реч „салаш“ потиче из мађарског језика и означава пољско имање са свим потребним зградама, стоком и справама за рационално обрађивање земље (*Вујаклија М., 1974.*). То је специфична рурална целина, која се састоји од мање ограђеног дела и велике обрадиве површине. Унутар ограђеног простора налазе се кућа за становање, штале, торови, чардак, амбари. Куће су прво грађене од набоја са тршчаним кровом, а касније од цигле и черпића са крововима покривеним црепом (*Бељански М., 1994.*). Кућа за становање састојала се најчешће од једне или

* Вања Драгићевић, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад

две собе, кухиње и оставе. Испред собе и улаза у кухињу налазио се отворени ходник – гонг, најчешће украшен дрвеном оградацом. Намештај у кући био је скроман и једноставан. У соби се налазила зидна пећ, такозвана паорска пећ, око које су биле постављене простирке или клупа за седење. Ту су били још кревети, орман, сто и столице. У кухињи је био сто, столице и полице за посуђе. Углавном се користило земљано и тучано посуђе. У дворишту, осим економских објеката, налазили су се и пећ за хлеб, бунар на ћерам и голубарник (*Субић Р., 1994.*). Изван дворишта налазила се башта, у којој је узгајано поврће, воћњак, а на неким салашима и виноград. У околини салаша или на самом имању, често су постојале баре богате рибом, па су се салашари бавили и риболовом. Често су ишли и у лов, јер су се у околини салаша налазиле шумице у којима је било дивљачи. Међутим, салашари су били првенствено ратари. Највећим делом, салаши су и изграђени у средишту великих пољопривредних површина ради лакше обраде земље (*Литавски П., 1994.*). Неке салашарске породице имале су и кућу у селу или у граду, али су у њој боравили углавном стари и школска деца. У село или град, ишло се ретко, углавном ради обављања неких послова, продаје пољопривредних производа или поводом светковина. Салашари су се међусобно дружили и повремено окупљали на прелима и диванима, најчешће по завршетку пољопривредних радова и током зиме.

Велики је био и привредни значај салаша за снабдевање околних градова и села сточарским и ратарским производима. О том значају говори и податак да је између два светска рата, широм Војводине, било више десетина хиљада салаша. Ову значајну улогу у војвођанској пољопривреди и животу оближњих градова салаши губе, нарочито у годинама после Другог светског рата, упоредо са модернизацијом пољопривредне производње и спровођењем аграрних реформи. У том периоду многи салаши су преуређени и адаптирани за нов начин живота, тако да губе своју аутентичност.

Најбоље су се временски одржали салаши на простору између Дунава и Тисе, од Титела, Новог Сада и Бачке Паланке, на север до Сомбора и Суботице. Највише ових салаша настало је током XVIII и у првој половини XIX века. Иако су њихов изглед и намена доста измењени, углавном су очувана битна својства специфичног становања: старе алатке, посуђе, ношња, неки обичаји.

Ревитализација салаша и туризам

Већина светске популације данас живи и ради у великим градским центрима, где услови живота и рада нису нимало привлачни (бука, загађеност воде и ваздуха, гужва, брз животни ритам...). Као последица таквих животних услова, код човека се јавља потреба за боравком у очуваној животној средини. Данас, најатрактивније туристичке дестинације су управо оне које имају очуване природне вредности и богато културно-историјско наслеђе, а међу најпожељнијим облицима туризма налазе се сеоски и екотуризам.

Истраживања спроведена на европском тржишту указују да је средином деведесетих година XX века, 9% туриста било усмерено ка сеоским дестинацијама, а на тржишту Велике Британије чак 25% туриста показује интересовање за боравак у руралним областима (*Чомић Ђ., 2002.*). Сеоски туризам је један од приоритета туристичког развоја у многим европским земљама, јер представља значајну компоненту интегралног и одрживог развоја и ревитализације села.

Србија је земља изузетних могућности за развој сеоског туризма. Чињеница да је овај облик туризма један од приоритетних у Стратегији туризма републике Србије, говори да је држава препознала значај сеоског туризма за ревитализацију сеоских подручја. На простору Србије постоје услови за формирање различитих аутентичних модела сеоског туризма: шумедијско село, војвођански салаши, манастирска имања, пивнице и слично (*Чомић Ђ., 2002.*).

Салаши, иако представљају заштитни знак Војводине и културно-амбијенталну специфичност панонског простора, нажалост, никада нису били довољно искоришћени у туристичкој презентацији. Половином осамдесетих година XX века они су били предмет опште туристичке пропаганде у Војводини, али се нису налазили у својству туристичке понуде, то јест туристичких аранжмана. Туристичка валоризација салаша је све чешће предмет стручних и научних истраживања. У пракси, најбољи резултати су постигнути код салашарских објеката дуж магистралних путева или прометнијих друмских саобраћајница (*Томић П. и сар., 2002.*).

Последњих година, упоредо са трендом повратка природи, салаши се враћају на туристичку сцену. Јавља се свест о њиховом значају за културу и традицију Војводине и почиње рад на њиховој ревитализацији кроз туристичко активирање. Салаш који се уређује за потребе туризма требало би да задржи свој стари изглед, како се не би нарушила аутентичност амбијента. Активирање салаша у туристичком смислу до сада се углавном сводило на њихово преобраћање у туристичко-угоститељске објекте, где су посетиоцима презентовани традиционални војвођански специјалитети и евентуално омогућено пружање услуге смештаја. Салаш као својеврсну етнографску вредност могуће је уредити и као музеј, где би се посетиоци могли упознати са историјском причом салаша, начином живота на салашу, различитим предметима из свакодневног живота салашара. Салашарска насеља би се могла уредити и као етно-паркови. Међутим, како салаш представља не само објекте, већ и начин живота и привређивања панонског сељака, салаш би требало уредити тако да породица – власник салаша живи на салашу током целе године, обавља пољопривредне радове на салашарском имању и прихвата туристе, односно посетиоце. На тај начин туристима би било омогућено учешће у свакодневном животу салашара, упознавање традиције и народног стваралаштва, као и јединствени доживљај војвођанске равнице.

Како савремени туристи углавном траже активан одмор у руралним просторима, боравак на салашима треба обогатити различитим спортско-рекреативним и културним садржајима, који би се уклапали у амбијент. На салашима треба организовати курсеве старих заната, кувања војвођанских специјалитета, фолклорне вечери и слично. Када је реч о спортско-рекреативним активностима, треба обезбедити школе јахања, јахање кроз природу, уредити пешачке и бицикличичке стазе које би повезивале салаше, или салаш са неким заштићеним природним добром или културним вредностима у околини. Уколико се на салашу или у близини салаша налазе водене површине, могу се организовати такмичења у риболову, кувању рибље чорбе, вожње чамцима, веслање, купање и слично. У зимском делу године, могу се организовати вожње саоницама, санкање и слично. Туристички производ салаша, али и руралних простора уопште, мора да садржи компоненте изворности, еколошке, здравствене, спортско-рекреативне и културне компоненте, што је у сагласности и са основним начелима концепта одрживог развоја туризма.

Ревитализација салаша кроз туризам може имати вишеструке позитивне ефекте, не само на домаћинство – власника салаша, већ и на свеукупан развој руралних простора у којима се салаше налазе:

- економски ефекти – изражени кроз остваривање додатних прихода пружањем туристичких услуга, повећање производње и бољи пласман пољопривредних производа, предмета домаће радиности и производа старих заната, подизање животног стандарда и др.;
- демографски ефекти – повећан интерес за останком и привређивањем у руралним подручјима, те побољшање старосне и економске структуре становништва;
- еколошки ефекти – повећано интересовање за заштитом, унапређивањем и уређивањем животне средине, производња здраве хране;
- културни ефекти – повећан интерес за очување и неговање традиције, особеног начина живота и рада;
- инфраструктурни ефекти – подизање квалитета приступних саобраћајница и сеоских путева, побољшање снабдевања електричном енергијом и одржавања ПТТ веза;
- комунални ефекти – изградња водовода, решавање питања канализације и отпада и
- интегративни ефекти – испољени кроз обједињујућу и стимулативну функцију туризма у односу на комплементарне делатности, уз подстицање реафирмације напуштених занимања и активности (разни видови домаће радиности и заната) (*Марућ Р., 2001*).

Позитивни утицаји туризма на салашарско домаћинство, његову економију и окружење су бројни. Међутим, треба имати у виду да обимнији и неконтролисани развој туризма, са собом носи и одређене негативне последице, које се пре свега рефлектују у уношењу нетипичних елемената у сеоски простор.

Ревитализација салаша, барем оних боље очуваних, и њихово укључивање у туристичке токове захтева делотворније ангажовање државе на примени ширег спектра подстицајних мера, као што су: кредитирање домаћинстава која желе да обнове салаше и уреде их за прихват туриста, изградња саобраћајне, електро и комуналне мреже, активнији рад одговарајућих републичких органа и локалне самоуправе, који треба да допринесу организацији и успешнијем пласману (маркетингу) производа, бољем прихвату и боравку туриста, а такође, неопходно је информисање и едукација салашара из домена туризма.

Туризам на Цветном и Мајкином салашу на Палићу

Цветни и Мајкин салаш представљају својеврсну целину у власништву породице Габрић на Палићу. Објекти се налазе на старом продужетку међународног пута Е-75, на око 900 m од строгог центра Палића и око 300 m од силазне петље за Палић новог аутопута Београд – Будимпешта. Положај на Палићу, насељу које има туристичку традицију дугу скоро 150 година, и у близини Палићког језера погодује развоју туризма на салашима и пружа могућности за креирање различитих садржаја.

Цветни и Мајкин салаш представљају добар пример ревитализације салаша у туристичке сврхе, а ради очувања породичне традиције. Аутентичност је у потпуности сачувана на Мајкином салашу, који је претворен у традиционални војвођански ресторан. Положај Мајкиног салаша открива чињеницу да су људи у овим равничарским подручјима кроз историју живели у складу са природом. Сама основа и диспозиција салаша је таква да је пружала заштиту и максималну функционалност. Салаш је затворен са севера где се налази зид због хладног ветра северца или “горњака” како се још назива. Управо због тога на северу се налазила остава за храну. На источној страни је била соба за домаћине тако да су их будили први јутарњи зраци сунца. На западној страни се налазила гостинска соба, а са југа салаш је отворен.

Старински начин распореда просторија је и данас очуван, мада су оне прилагођене новој намени. Сам ресторан је смештен у објекту са традиционалним сунчаним забатом, а у другој згради се налазе остава за кухињски прибор, кухиња, у средини хлебна пећ и роштиљ на багремовим стубовима, а сасвим иза кухиње, смештен је вински подрум, који ће бити уређен у старом стилу и у коме ће се дегустирати и продавати домаћа вина.

Време на овом салашу као да је стало – очувани су разни стари предмети, покућство, каљева пећ која се и данас ложи, црно-беле слике на зидовима, ћилими, стари дрвени столови и столице, а у дворишту се налази ћерам, типична одлика војвођанске равнице.

Велик труд је уложен да се овај објекат претвори у ресторан а да се у исто време сачува све оно што је карактеристично за једну овакву оазу у равници. Стари војвођански салаш је опет постао средиште живота и окупљања људи уз чашицу добре домаће ракије, изворне тамбурашке музике и традиционалних војвођанских јела.

Одмах поред Мајкиног салаша, смештен је Цветни салаш, нови објекат за смештај укупног капацитета 15 соба, урађен у стилу сецесије, који је карактеристичан за архитектуру Палића и Суботице. Свака соба, које су назване по цвећу (ирис, کالا, ружа, љубичица, гербер, орхидеја...), те отуда потиче и назив салаша, има купатило. Објекат у свом саставу има и трпезарију, у којој се служи бачки доручак, а ту су садржаји који нису типични за један салаш (сауна, теретана, базен), али се њихово постојање може оправдати растућим трендом на туристичком тржишту за активним одмором.

На Цветном салашу се налази ергела „Маестосо“ са седам липицанера и десет пони коња. За госте се организује школа јахања и вожња фијакером, а зими санкање са упрегнутим коњима. Гостима су на располагању и терен за мали фудбал, баскет и одбојку на песку. У понуди је и wellness програм, који траје од четири до четрнаест дана, у зависности од жеље госта. За то време је обезбеђено: преглед лекара који уједно препоручује режим исхране и вежби, лични тренер, масер и козметичар.

На Мајкином салашу се налази рибњак површине један хектар, где се већ десет година интензивно гаји углавном шаранска риба, тако да гости салаша имају могућност да уживају и у чарима спортског риболова. У цену смештаја је урачуната и дневна дозвола за пецање на рибњаку. У мају се одржава и традиционално такмичење у спортском риболову, а након такмичења, љубитељи овог спорта се друже уз рибљу чорбу, домаћу ракију и многе специјалитете. За децу је направљено игралиште (са љуљашкама, клацкалицама, справама за пењање), а ту су и професионални аниматори који се ангажују за чување и анимирање деце.

Током целе године на салашима се организују различите манифестације, такмичења и радионице, како би се гости анимирали и њихов боравак учинио што пријатнијим и интересантнијим. Традиционалне радионице могу представљати један од начина за активно спровођење слободног времена, где до изражаја долази креативност посетилаца салаша. Најинтересантније су ускршње радионице и изложбе, где се посетиоци салаша могу укључити у фарбање ускршњих јаја, израду лицитарских срца, а интересантне су, како за старе тако и младе, и етно-радионице у којима се од теста, сламе, зрневља праве различити предмети.

Лети се организују такмичења у одбојци и фудбалу на песку на Цветном салашу. То је и период када се одржава једна од најстаријих туристичких манифестација у Војводини – Дужијанца. Ова манифестација презентује обичаје настале током

жетве Буњеваца. Одржава се у Суботици и траје од 30 до 45 дана. У склопу манифестације се одвијају такмичење жетелаца и тракториста, коњичке трке, карневал, дефиле фолклора и Скупштина жетелаца (*Томић П. и сар., 2002.*).

Почетак јесени је резервисан за Бербанске дане на Палићу, манифестацију која има дугу традицију и из године у годину богатији програм, те самим тим и посету. То је прослава краја бербе воћа. На Мајкином салашу се тада организује бербански бал, а крајем октобра маскенбал и изложба бундева за Ноћ вештица. У јесен је нарочито интересантан традиционални бачки свињокољ и изложбе месних ђаконија, који представљају увертуру у празнике који следе. На салашима се организује и прослава Нове године и Новогодишњи уранак првог јануара, када се гости традиционално окупљају уз «бачки сто», служи се кувано вино и ракија, а ту су и тамбураши. Зими се за госте салаша организују пикници уз возњу санкама са упрегнутим липицанерима или возња фијакером.

На Цветном и Мајкином салашу се такође организују колоније сликара, избор за мис салаша, семинари, симпозијуми, као и многа друга дружења и скупови. У околини Цветног и Мајкиног салаша се налазе значајне природне вредности (језера Палић и Лудаш, Селевењска шума, Суботичке шуме), али и културно-историјске знаменитости, које представљају добру основу за организовање излета, који ће не само употпунити боравак посетилаца салаша, већ их и едуковати о традицији и вредностима овог краја.

Традиционални излети који се организују за госте салаша су: пешачење “Тресет” - обилазак једног од четири језера у региону са пикником, рекреативна возња бицикла око језера Лудош са обиласком археолошких остатака села из бронзаног доба, возња ципом по парку природе са пикником у Селевењској шуми, фото сафари у ловачком резервату “Макова Седмица”, посматрање птица у специјалном резервату природе, возња чамцима по језеру Лудош са пикником, обилазак Палића, једрење на Палићу, обилазак Суботице, обилазак ергеле Келебија или Зобнатица, обилазак бање Кањижа.

Поред ових излета могу се организовати: посета фарми нојева на Гуљаш чарди на Палићу, посета Винском двору на Палићу (ресторан са националном кухињом и производи шардоне, кевединку, италијански и рајнски ризлинг и црни бургундац), излети до Новог Сада, Петроварадина, Сремских Карловаца, Београда, манастира Хопово и Крушедол.

Посетиоци Цветног и Мајкиног салаша су: породице са децом, које долазе углавном лети у оквиру аранжмана “Лето на салашима” и бораве од пет до четрнаест дана, затим викенд посетиоци и излетници, који краће бораве и углавном долазе у посету код рођака и пијатеља у Суботицу или на Палић, а салаше посећују да би пробали војвођанске специјалитете, потом путници у транзиту, који на салаше сврате да се кратко одморе, и пословна клијентела, која на Палићу борави у време одржавања конгреса, симпозијума, семинара.

Кооперација у маркетингу и организацији посебних садржаја је изузетно значајна за сеоска домаћинства која се баве прихватам туриста. Свестан тога, власник Цветног и Мајкиног салаша остварује сарадњу са Туристичком организацијом Суботице, културно-уметничким друштвима, удружењем сламарки и ликовним колонијама, како би што квалитетније анимирао своје госте и презентовао им традицију поднебља¹.

Литература

- Бељански, М. (1994). Салаше, Еј, салаше. X зборник радова, Нови Сад: ПЧЕСА
- Вујаклија, М. (1974). Лексикон страних речи и израза. Београд: Просвета
- Литавски, П. (1994). Скица за портрет војвођанских салаша и салашана, Еј, салаше, X зборник радова, Нови Сад: ПЧЕСА
- Марић, Р. (2001). Туристичка делатност – битан фактор просперитетнијег развоја руралних подручја, Први форум – Рурални туризам и одрживи развој Балкана, Зборник радова, Крагујевац: АЕЕРТ, Природно-математички и Економски факултет
- Субић, Р. (1994). Војвођански и србобрански салаше и салашари, Еј, салаше, X зборник радова, Нови Сад: ПЧЕСА
- Томић, П., Ромелић, Ј., Кицошев, С., Бесермењи, С., Стојановић, В., Пајовић, Т., Павић, Д. (2002). Културна добра у туристичкој понуди Војводине, Нови Сад: ПМФ, Департман за географију, туризам и хотелијерство
- Чомић, Љ. (2002). Рурални туризам у Србији – могућности и перспективе, Туризам бр.6, Нови Сад: ПМФ, Департман за географију, туризам и хотелијерство
- Подаци добијени од власника салаша Горана Габрића

¹ www.maestoso.co.yu, подаци добијени од власника салаша Горана Габрића

Vanja Dragicevic

**TOURISM AS REVITALIZING FACTOR OF FARMS- EXAMPLE
OF CVETNI SALAŠ (FLOWERY FARM) AND MAJKIN SALAŠ
(GRANDMA'S FARM) IN PALIĆ**

Summary

Farms represent unique monuments of folk architecture, testimony of historic and social changes in Vojvodina and specific way of living and working in the plain. They should be preserved for the future generations. Development of tourism on the farms and creation of tourist offer, which won't disturb authenticity of ambiance, represent one of the best ways of farms' preservation and revitalization. It should be planned and done by the specialist in different fields, according to principals of the concept of sustainable development, and with support of the government and local community.